

KOŚCIELNE PRAWO KARNE I MAJĄTKOWE

KOŚCIÓŁ I PRAWO 11(24) 2022, nr 1, s. 145-161

DOI: <https://doi.org/10.18290/kip22111-9>

Grzegorz A. Skrobotowicz

WYBRANE REGULACJE PRAWNE NORMUJĄCE POZYCJĘ ORAZ ROLĘ KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W PROCESIE WYKONYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

WPROWADZENIE

Kara pozbawienia wolności stanowi, najdalej idącą w skutkach prawnych, sankcję karną przewidzianą przez przepisy polskiego prawa karnego¹. Osadzony, przebywając w izolacji penitencjarnej, musi odnaleźć się w otoczeniu, które często jest dla niego zupełnie nieznanym światem. Przekroczenie „murów więziennych” i huk zamykającej się „kraty” na bramie wejściowej, stanowi niezwykle silne przeżycie, które pozostaje w pamięci osadzonych, towarzysząc im podczas całego okresu wykonywania kary izolacyjnej. Skazaniec, który trafia do instytucji totalnej, musi dostosować się do panujących warunków, wymogów, regulacji i obowiązków nałożonych przez przepisy prawa. Częstość towarzyszące więźniom samotnienie, staje się nieznosne i bez pomocy innych, w tym uprawnionych podmiotów, osoba odbywająca karę pozbawienia wolności mogłaby sobie

DR GRZEGORZ A. SKROBOTOWICZ – Katedra Postępowania Karnego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Polska; e-mail: grzegorz.skrobotowicz@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0002-0882-0236>

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny*, Dz. U. z 2021 r., poz. 1023 z późn. zm. [dalej: k.k.], art. 32.

nie poradzić psychicznie z występującą presją i licznymi niedogodnościami wynikającymi z izolacji.

Dostrzegając powyższe zagrożenia oraz bazując na uprzednich, wieloletnich doświadczeniach, ustawodawca przewidział w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej², *Kodeksie karnym wykonawczym*³, oraz innych źródłach prawa, stosowne regulacje i mechanizmy umożliwiające czynne uczestnictwo społeczeństwa, w tym różnych podmiotów w procesie resocjalizacji i reintegracji skazanego w trakcie wykonywania przez niego kar izolacyjnych.

Przejawem odpowiedzialności obywatelskiej, w zakresie sprawowania wymiaru sprawiedliwości, jest zasada udziału społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń. W doktrynie można spotkać twierdzenia, że historyczne korzenie tej instytucji sięgają początków naszej ery, czyli czasów narodzenia Jezusa Chrystusa. W czasach współczesnych obowiązuje reguła, „aby nie pozostawiać więźniów samych sobie lub też zdanych na łaskę i niełaskę nadzorującego ich personelu więziennego” [Szymanowski i Migdał 2014, 109]. Urzeczywistnieniem tej zasady jest dopuszczenie do udziału w wykonywaniu orzeczonych kar nie wolnościowych podmiotów, o których mowa w art. 38 § 1 k.k.w. Wśród wymienionych uczestników, obok m.in. stowarzyszeń i fundacji, wskazane zostały kościoły i inne związki wyznaniowe.

Tytułem wstępu do dalszych rozważań należy zdefiniować pojęcie duszpasterstwa więziennego oraz instytucji kapelana więziennego, będących faktycznym przejawem działania kościołów na etapie wykonania kar izolacyjnych. Przyjmuje się, że powyższe terminy oznaczają sprawowanie szeroko rozumianej opieki religijnej, która wykonywana jest względem osób skazanych. W skład tych działań wchodzi zarówno głoszenie Słowa Bożego, sprawowanie Eucharystii i innych posług religijnych [Linowski 2006, 129], w tym udzielania sakramentów⁴ i odprawianie nabożeństw [Michelis 1995, 74-75], jak również realizowanie oddziaływań służących pomocy więźniom poprzez organizowanie spotkań z osadzonymi, prowadzenie rozmów, których celem jest wskazanie właściwej drogi życiowej, zgodnej zarówno z prawem, jak i moralnością [Bedyński 1994, 115-16]. Duszpas-

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. [dalej: Konstytucja RP].

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy*, Dz. U. z 2021 r., poz. 1236 [dalej: k.k.w.].

⁴ W polskich realiach penitencjarnych największą grupę wyznaniową tworzą rzymskokatolicy, którzy korzystają przede wszystkim z sakramentu Eucharystii, pokuty, chrztu, bierzmowania, małżeństwa oraz namaszczenia chorych.

terstwo więzienne obejmuje swoim zakresem całościową opiekę duszpasterską [Pierzchała 2013, 81], a zatem również prowadzenie rekolekcji oraz głoszenie katechez i wykonywanie innych praktyk religijnych [Linowski 2006, 128-29].

1. KOŚCIOŁY I ZWIĄZKI WYZNANIOWE W WYBRANYCH REGULACJACH MIĘDZYNARODOWYCH ORAZ KONSTYTUCJI RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Prawo międzynarodowe, zawiera w sobie standardy wypracowane na przestrzeni wielu lat i doświadczeń pochodzących z różnych państw-sygnatariuszy umów. Katalog praw człowieka, w tym przysługujące więźniom, uregulowane zostały z różnym stopniem szczegółowości, w poszczególnych dokumentach o charakterze transgranicznym.

W pierwszej kolejności należy wymienić Powszechną Deklarację Praw Człowieka⁵. W preambule podkreślono znaczenie oraz rolę podstawowych praw człowieka, w tym godność i wartość każdej osoby oraz prawo do wolności wyznania i korzystania z praktyk religijnych [Dawidziuk 2013, 24]. W art. 18 PDPCz wskazano: „Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii; prawo to obejmuje wolność zmiany swej religii lub przekonań, jak również wolność manifestowania swej religii lub przekonań, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, poprzez nauczanie, praktyki religijne, sprawowanie kultu i rytuałów”. Wśród dokumentów przyjętych przez ONZ, a dotyczących problematyki ochrony praw jednostki, należy wskazać także Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania⁶.

⁵ Powszechna deklaracja praw człowieka – Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III), proklamowana i przyjęta w Paryżu w dnia 10 grudnia 1948 r. [dalej: PDPCz].

⁶ Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz. U. z 1989 r., Nr 63, poz. 378, ratyfikowana przez Polskę w dniu 21 października 1989 r. W art. 1 Konwencji jednoznacznie odniesiono się do pojęcia tortur wskazując: „W rozumieniu niniejszej konwencji określenie «tortury» oznacza każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia na-

ONZ od początku dostrzegała konieczność zapewnienie podstawowych praw zarówno każdej osobie, jak i każdemu więźniowi. Doświadczenia wyniesione z II wojny światowej pokazały, że prawa człowieka mogą nie być respektowane, a ich naruszenia tłumaczone podstawami fanatyzmu. Dokumentem odnoszącym się bezpośrednio do problematyki ochrony praw więźniów były Wzorcowe reguły minimalne⁷ przyjęte przez Pierwszy Kongres Narodów Zjednoczonych, który odbył się w 1955 r. w Genewie. Dokument ten składał się z 95 norm zawartych w „Uwagach wstępnych” oraz w dwóch częściach [Hofmański 1997, 9]. WRM z 1955 należą do tzw. prawa miękkiego (*soft law*), czyli rekomendacji, dobrych praktyk, zasad etycznych i moralnych, prawa zwyczajowego, które jednak stanowią istotny element wpływający na kształtowanie się polityki penitencjarnej państw sygnatariuszy [Nahlik 1967, 368].

Część pierwsza – „Zasady o zastosowaniu ogólnym” (normy 6-55 WRW z 1955) dotyczyły podstawowych zagadnień związanych z izolacją penitencjarną, takich jak zasady wykonywania kary izolacyjnej, warunki higieniczne i bytowe oraz kontaktów ze światem zewnętrznym. Wśród zasad znalazły się normy 41 i 42 zatytułowane „Religia”. Umieszczono w nich prawa dotyczące korzystania z posługi przedstawiciela wyznania, którego wierni osadzeni są w danej jednostce penitencjarnej, w tym także prawa do odprawiania nabożeństw oraz składania prywatnych wizyt duszpasterskich więźniom tego wyznania (norma (1 i 2) WRW z 1955). Dodatkowo, żadnemu osadzonemu nie można odmówić prawa do kontaktu z odpowiednim przedstawicielem dowolnej religii (norma 41 (3) WRW z 1955). Praktykowanie wyznania powinno być możliwe także dzięki zapewnieniu dostępu do publikacji książkowych [Lasocik 1993, 46], traktujących o sposobach przestrzegania wskazań wiary oraz jej zasadach (norma 42 WRW z 1955). Wyjaśnienia wymaga użyty termin „wystarczająca liczba więźniów tego samego wyznania”. W okresie dwudziestolecia międzywojennego, posługiwano się jednoznaczną miarą – na każdych stu więźniów wyznających to samo wyznanie przypadał jeden przedstawiciel duchowy. Obecnie

cisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą. Określenie to nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo.”

⁷ Dalej: WRW z 1955.

brak jest przelicznika, który przyznawałby prawo do wprowadzenia stałego duchownego na teren jednostki penitencjarnej [Nikołajew 2013, 111-35].

W części drugiej zatytułowanej „Reguły stosowane do poszczególnych kategorii więźniów” umiejscowiono środki oddziaływania penitencyjnego, takie jak praca, edukacja czy opieka po zakończeniu odbywania kary izolacyjnej. W normie 61 wskazano na potrzebę minimalizowania zjawiska wykluczenia społecznego towarzyszącego więźniom, w szczególności poprzez zaangażowanie rodziny oraz wartościowych instytucji społecznych w celu zagwarantowania więźniom określonych praw. Dodatkowo w normie 66 zwrócono uwagę m.in. na zapewnienie więźniowi opieki religijnej, o ile jest to tylko możliwe.

Zbieżne zapisy umieszczone zostały także we Wzorcowych regułach minimalnych Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczących postępowania z więźniami (tzw. *Reguły Nelsona Mandeli*)⁸. Reguły Mandeli zawierają kilka zapisów odnoszących się bezpośrednio do kwestii religii i wyznania (m.in. reguły: 2, 65, 66). W regule 2 zawarto zakaz dyskryminacji ze względu m.in. na wyznawaną religię oraz jednocześnie poszanowanie posiadanych przekonań religijnych i moralnych więźniów. Zgodnie z regułą 91 „Postępowanie z osobami skazanymi na karę pozbawienia wolności lub podobny środek będzie miało na celu, w takim stopniu, w jakim długość wyroku na to pozwala, wywołanie w nich woli prowadzenia po zwolnieniu życia zgodnego z prawem i samodzielnego zarabiania na własne utrzymanie, a także przystosowanie ich do tego [...]”. Żeby osiągnąć powyższe założenia należy korzystać z opieki religijnej (reguła 92) oraz umożliwić jej nauczanie (reguła 104).

Prawo do wolności religijnej oraz wyznania to zagadnienia, które znalazły swoje uregulowanie również na gruncie kontynentu europejskiego. Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r.⁹, które obowiązują od 11 stycznia 2006 r., składają się ze 108 reguł umieszczonych w IX częściach [Migdał i Skrobotowicz 2014, 109-10]. W regule 13 wskazano na potrzebę równego traktowania więźniów, bez względu na „płeć, rasę, kolor skóry, język,

⁸ Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję w dniu 7 października 2015 r.

⁹ Zalecenia Rec (2006)2 Komitetu Ministrów Rady Europy [dalej: ERW z 2006] zastąpiły uprzednio obowiązujące Zalecenie R (87)3 Komitetu Ministrów do Państw Członkowskich w sprawie Europejskich Reguł Wieziennych, przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 12 lutego 1987 r. na 404 posiedzeniu wiceministrów/zastępców ministrów.

religię, przekonania polityczne lub inne lub pochodzenie społeczne, przynależność do mniejszości narodowych, stan posiadania, status urodzenia lub inny”. W regule 22.1 zaznaczono, aby wyżywienie podawane osadzonemu uwzględniało praktykowaną religię, co jest istotnym zagadnieniem, szczególnie w przypadku wyznań, które charakteryzują się zakazem spożywania określonych pokarmów. W ERW z 2006 w Części II. „Warunki osadzenia” zamieszczono osobne zagregowanie tematyki: „Wolność myśli, sumienia i wyznania” (reguła 29 ERW z 2006). Oprócz poszanowania wolności myśli, sumienia i wyznania więźniów (reguła 29 pkt 1 ERW z 2006) oraz zagwarantowania¹⁰ prawa do praktykowania religii, zaznaczono, że osadzonych nie można przymuszać do żadnego wyznania [Nikołajew 2013, 112-13], co stanowi ważny przejaw braku stosowania indoktrynacji (reguła 29 pkt 3 ERW z 2006). Równocześnie zwrócono uwagę na znaczenie kontaktów skazanych ze światem zewnętrznym (reguła 24 ERW z 2006), a zatem zarówno z przedstawicielami kościołów oraz związków wyznaniowych, ale również osób najbliższych dla więźnia i to zarówno jak wizyty na terenie jednostki penitencjarnej, jak i poza jej murami w ramach przepustek [Płatek 2008, 10].

Regulacje i standardy wypracowane na arenie międzynarodowej znajdują odbicie w krajowym porządku prawnym. Widoczne są one zarówno w ustawie zasadniczej, jak i ustawach oraz aktach wykonawczych.

Ustrojodawca w art. 47 Konstytucji RP gwarantuje prawo do ochrony prywatności, z uwagi na wrażliwy charakter tych dóbr, bowiem obejmują one zarówno sferę życia fizycznego, psychicznego, jak i duchownego. Tym samym, elementy najbardziej bliskie i ważne człowiekowi, takie jak rodzina, dobre imię czy cześć, podlegają ochronie prawnej zarówno w kontaktach z władzą publiczną, jak i innymi osobami¹¹.

Z przepisem tym, z uwagi na ściśle nawiązanie do osobowości człowieka, powiązany jest art. 53 Konstytucji RP, który konkretyzuje się na obowiązku ochrony wolności wyznania i sumienia człowieka [Chmaj 2016, 123]. Zgodnie z jego brzmieniem, zagwarantowana jest wolność religii, mo-

¹⁰ „[...] na tyle, na ile to możliwe [...]” (reguła 29 pkt 2 ERW z 2006).

¹¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku z dnia 31 maja 2011 r. (24205/06), Legalis nr 332838 stwierdził, że „tymczasowe aresztowanie, podobnie jak wszelkie inne środki pozbawienia osoby wolności, wiąże się nieodłącznie z ograniczeniem życia prywatnego i rodzinnego. Jednak zasadniczą częścią prawa zatrzymanego jest prawo do poszanowania życia rodzinnego, które władze umożliwiają mu, lub w razie potrzeby, pomagają w utrzymaniu kontaktu z jego bliską rodziną”.

dlitwy, kultu, w tym uczestnictwo w obrzędach oraz nauczanie. To prawo do dbałości o sferę duchową jest szczególnie istotne dla osób pozbawionych wolności, ponieważ istotna część ich praw zostaje ograniczona z uwagi na umieszczenie w instytucji totalnej charakteryzującej się daleko idącymi restrykcjami i podporządkowaniem [Garlicki 2004, 113]. Tym samym dbałość o sferę duchową człowieka stanowi istotny element w procesie resocjalizacji i reintegracji skazanego. Wolność wyrażania i manifestowania swoich poglądów religijnych, co do zasady, także może zostać ograniczona, ale „jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób” (art. 53 ust. 5 Konstytucji RP). Wolność sumienia interpretowana jest jako prawo do świadomego i dobrowolnego decydowania o swoim światopoglądzie, który nie zawsze musi mieć charakter religijny. Wolność religii to natomiast swoboda jej wyboru oraz wyznawania, poprzez prezentowanie poglądów religijnych, uczestnictwo w obrzędach i praktykach wyznaniowych. Zestawienie ze sobą dwóch rodzajów wolności pokazuje, że człowiek ma pełne prawo do własnego pojmowania i rozumienia świata, opierając się w mniejszym lub większym stopniu o naukę oraz wiarę [Kuczma 2011, 76]. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują (art. 53 ust. 2 zd. 2 Konstytucji RP).

Ustrojodawca w Konstytucji RP wskazuje, że sam fakt detencji penitencjarnej nie może stanowić podstawy do ograniczenia wolności religijnej. Dodatkowo, kościoły oraz inne związki wyznaniowe są równouprawnione, natomiast zadaniem organów i władz państwowych jest zagwarantowanie tego stanu oraz umożliwienie swobody w głoszeniu zasad i praw religijnych, w tym posiadanie świątyń i innych miejsc kultu, przy jednoczesnym zachowaniu bezstronności [Chmaj 2016, 123].

Praktykowanie religii w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności podlega ograniczeniom wynikającym z miejsca, w którym znajduje się skazaniec. Taki stan faktyczny jest zrozumiały, ponieważ miejsca detencji mają realizować cele kar izolacyjnych. Istotne jednak jest, aby nie wykorzystywać i nadużywać regulacji odnoszących się do porządku i dyscypliny obowiązującej w zakładach karnych oraz aresztach śledczych. Ograniczenia nie powinny być stosowane ponad miarę, uniemożliwiając tym samym wykonywanie praktyk religijnych, bo już samo umieszczenie

w instytucji totalnej powoduje istotne dolegliwości oraz obciążenia psychiczne [Michelis 1995, 74].

2. KOŚCIOŁY I ZWIĄZKI WYZNANIOWE ORAZ SWOBODY RELIGIJNE W POLSKIM PRAWIE KARNYM WYKONAWCZYM

Wykonywanie kary pozbawienia wolności wiąże się z jednej strony z umieszczeniem człowieka w miejscu oznaczonym licznymi ograniczeniami, sankcjami, nakazami, ale z drugiej strony także i prawami wynikającymi z zasady humanitaryzmu oraz potrzebą resocjalizacji i reintegracji społecznej osadzonego.

Kodeks karny wykonawczy, w ramach oddziaływań penitencjarnych, wymienia m.in. kontakty ze światem zewnętrznym. Pod tym sformułowaniem należy rozumieć, nie tylko osoby najbliższe dla osadzonego, ale także „stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, [...], jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania” (art. 38 § 1 k.k.w.). W literaturze naukowej przedmiotu wskazuje się, że oprócz statutu podmiotu, należy brać pod uwagę również rzeczywiście prowadzoną działalność [Postulski 2017, 251].

Kościół i inne związki wyznaniowe zakładane są w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej, posiadają własny ustrój, doktrynę i obrzędy kultowe¹². Z uwagi, że Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu obywatelowi wolność sumienia i wyznania, oznacza to prawo m.in. do uczestnictwa w czynnościach i obrzędach religijnych oraz wypełniania obowiązków religijnych i obchodzenia świąt religijnych, przynależeć lub nie przynależeć do kościołów i innych związków wyznaniowych, głosić swoją religię lub przekonania, utrzymywać kontakty ze współwyznawcami, w tym uczestniczyć w pracach organizacji religijnych o zasięgu międzynarodowym, a także nabywać i posiadać artykuły potrzebne do przestrzegania reguł religijnych (art. 1 ust. 1 u.g.w.s. w zw. z art. 2 pkt 2-3, 6, 9 u.g.w.s.). Pozbawienie człowieka wolności w wyniku wykonywania orzeczonej kary izolacyjnej, nie może wyłączać tych praw (art. 4 ust. 1 pkt 3 u.g.w.s.).

¹² Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. z 2017 r., poz. 1153 z późn. zm. [dalej: u.g.w.s.], art. 2 pkt 1.

Ustawodawca, z uwagi na świeckość Rzeczypospolitej Polskiej, w ramach gwarancji wolności sumienia i wyznania, w stosunkach państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, wprowadził ich wyraźne oddzielenie od państwa, zapewniając im jednocześnie równouprawnienie oraz swobodę wypełniania funkcji religijnych (art. 9 ust. 2 u.g.w.s.). Podmioty te mogą również składać wnioski do Trybunału Konstytucyjnego na zasadach i w trybie określonych w przepisach o Trybunale Konstytucyjnym¹³.

Kościoły oraz związki wyznaniowe [Bogunia 1998, 169], które posiadają uregulowany¹⁴ status prawny [Dąbkiewicz 2018, 166], w celu rozpoczęcia działalności religijnej¹⁵ na terenie konkretnej placówki penitencjarnej, zobowiązane są do zawarcia pisemnego porozumienia¹⁶ z dyrektorami tych zakładów karnych lub aresztów śledczych. Następnie zawierana jest umowa z kapłanem o wykonywanie posług religijnych¹⁷, w której określa się „w szczególności zakres czynności kapelana, zasady jego zastępstwa przez innego duchownego, zakres i zasady korzystania przez kapelana przy wykonywaniu posług religijnych z pomocy innych osób, zasady współ-

¹³ Art. 11 ust. 3 w zw. z ustawą z dnia 30 listopada 2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym, Dz. U. z 2019 r., poz. 2393 z późn. zm.

¹⁴ Ograniczenie podmiotów wyłącznie do tych, które mają uregulowany, zalegalizowany status prawny, wyłącza możliwość docierania do więźniów różnego typu i rodzaju sekt, stawiających sobie za cel osiąganie zysków, a nie działalność religijną. Wśród kościołów i związków wyznaniowych, oprócz Kościoła katolickiego, działają w jednostkach penitencjarnych także: Kościół Ewangelicko-Augsburski, Adwentyści Dnia Siódmego, Mormoni, Świadkowie Jehowy oraz wyznawcy Hary-Kriszny.

¹⁵ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie współdziałania podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających, zapobiegawczych oraz przepadku, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem, Dz. U. poz. 2305 [dalej: r.p.r.m.], § 4 ust. 1.

¹⁶ § 4 ust. 2 r.p.r.m.: „Do wniosku o zawarcie porozumienia, o którym mowa w ust. 1, dołącza się: 1) program zawierający zadania, ze wskazaniem czasu, miejsca, sposobu, kosztów ich realizacji, źródeł finansowania i spodziewanych efektów; 2) wykaz osób, które bezpośrednio – jako przedstawiciele – będą uczestniczyć w projektowanych działaniach [...]”.

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, Dz. U. Nr 159, poz. 1546 [dalej: r.w.s.p.], § 3 ust. 1. Zgodnie z § 6 „Przepisy rozporządzenia stosuje się odpowiednio do zasad wykonywania praktyk i posług religijnych oraz korzystania z tych posług przez tymczasowo aresztowanych, chyba że organ, do którego dyspozycji tymczasowo aresztowany pozostaje, ograniczy lub określi sposób korzystania przez tymczasowo aresztowanego z prawa do kontaktowania się z kapłanem wykonującym posługi religijne lub innymi osobami, o których mowa w § 3 ust. 3”.

działania z dyrektorem zakładu oraz przypadki, w których umowa ulega rozwiązaniu” (§ 3 ust. 3 r.w.s.p.). Wyjątkowo ważną kwestią jest prawidłowy dobór przedstawiciela kościoła lub związku wyznaniowego, który będzie pełnił swoją funkcję w instytucji penitencjarnej. Taka osoba musi mieć świadomość i wiedzę o miejscu, w którym będzie pełniła posługę, w tym o „środowisku”, z którym będzie miała kontakt. Spotkania indywidualne z osadzonymi, z jednej strony stanowią most łączący polucję skazanych ze światem zewnętrznym, a z drugiej strony są także niejednokrotnie formą terapii psychologicznej [Nikołajew 2013, 121]. Wskazanie takiej osoby dokonuje władza zwierzchnia duchownego lub uprawniony przedstawiciel kościoła albo innego związku wyznaniowego (§ 3 ust. 2 r.w.s.p.).

Oddział 4 „Prawa i obowiązki skazanego” umieszczony w k.k.w. wśród uprawnień przysługujących więźniom przewiduje także możliwość korzystania z wolności religijnej (art. 102 pkt 3 k.k.w. w zw. z art. 106 k.k.w.). Opieka religijna stanowi także jedno z podstawowych zadań Służby Więziennej¹⁸.

Czynne uczestnictwo w praktykach wyznaniowych, uzależnione jest od typu zakładu karnego, w którym przebywa więzień. Z uwagi na obowiązujące ograniczenia w tych jednostkach, skazani w zakładzie karnym typu zamkniętego doprowadzani są przez funkcjonariuszy Służby Więziennej do pomieszczeń oraz miejsc służących do sprawowania kultu religijnego, np. kaplic [Wojtas 2007, 19], lub które znajdują się na terenie jednostki penitencjarnej i zostały przeznaczone do kontaktów z przedstawicielami kościołów i związków wyznaniowych. W przypadku zakładów karnych typu półotwartego oraz otwartego, więźniowie mogą samodzielnie udać się do tych miejsc (§ 2 ust. 1 i 2 r.w.s.p.).

Z uwagi na specyfikę związaną z praktykami religijnymi, w tym potrzebą indywidualnego podejścia do więźnia, niesienie posługi duszpasterskiej, możliwe jest także w celach mieszkalnych, szpitalach i izbach chorych. Warunkiem sprawowania posługi w takim miejscu jest brak zakłócania zasad porządku i bezpieczeństwa, które obowiązują w danej jednostce penitencjarnej (§ 1 ust. 4 r.w.s.p.). Dlatego też każdego kapelana lub przedstawiciela związku wyznaniowego zapoznaje się z przepisami dotyczącymi: 1) wykonywania kary pozbawienia wolności; 2) obowiązujących w zakła-

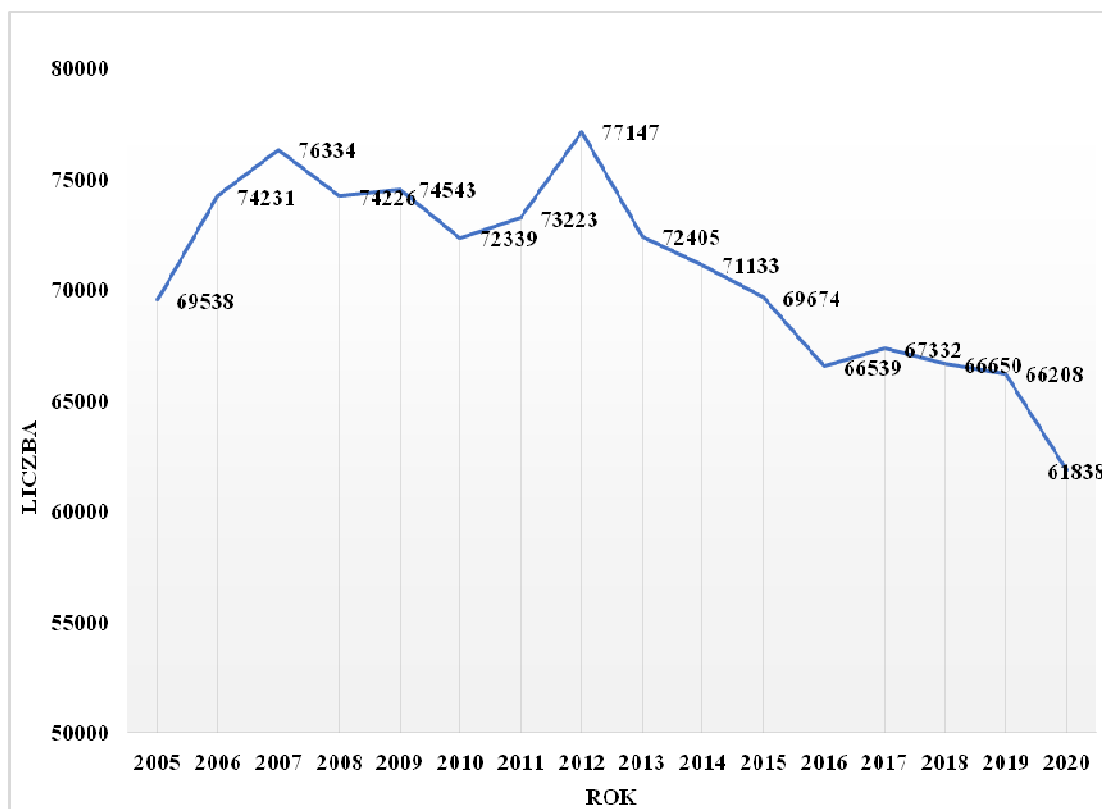
¹⁸ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz. U. z 2021 r., poz. 1064 z późn. zm., art. 2 ust. 2 pkt 3.

dzie zasad porządku i bezpieczeństwa; 3) zasad poruszania się po terenie zakładu; 4) tajemnicy państwowej i służbowej (§ 4 ust. 1 r.w.s.p.).

Kluczowa, z punktu widzenia prawidłowości sprawowania posług duszpasterskich i wyznaniowych, jest współpraca pomiędzy dyrekcją jednostki penitencjarnej a przedstawicielami duchowieństwa i związków wyznaniowych w przedmiocie określenia klarownych zasad oraz kolejności w korzystaniu z miejsc przeznaczonych do sprawowania kultu religijnego i organizowaniu posług religijnych (§ 1 ust. 3 r.w.s.p. w zw. z § 5 r.w.s.p.). Miejsca te powinny być przeznaczone wyłącznie do tych celów wyznaniowych, niestety mając na uwadze realia polskiego więziennictwa, w tym szczególnie wysoką liczbę osadzonych¹⁹, zdarza się, że przestrzenie te wykorzystywane są także do innych celów, pełniąc funkcję rekreacyjną, kulturalną albo sportową. Z powodu braku definicji legalnej terminu „odpowiedniego przystosowania” miejsca kultu zorganizowane w różnych placówkach nie są identycznie przygotowane i wyposażone [Nikołajew 2013, 117]. Dodatkowo, należy dodać, że przygotowanie warunków, w tym pomieszczeń do prowadzenia nauczania religii także spoczywa na administracji zakładu karnego, natomiast warstwa merytoryczna przygotowawcza jest przez kapelana lub przedstawiciela innego związku wyznaniowego [Mezglewski 2000, 111].

Chrześcijańskie kościoły oraz związki wyznaniowe tworzą swoje programy na fundamencie wiary w zbawcze działanie Jezusa Chrystusa. Posługa duchownego zbudowana jest na zasadach wynikających bezpośrednio z Eucharystii i obudowana elementami wychowawczymi. Taka struktura ma na celu pomóc skazanemu w zrozumieniu wartości wynikających z człowieczeństwa, a podstawy Eucharystii wspierają naprawę stosunków międzyludzkich, zniszczonych w trakcie popełnionego przestępstwa, a niekiedy także jeszcze i przed dokonaniem czynu zabronionego [Jamrocha 2011, 289].

¹⁹ Zob. wykres nr 1.

Wykres nr 1. Skazani i ukarani według grup i systemu wykonywania kary w latach 2005-2020 (ogółem)²⁰

Zgodnie z art. 106 § 1 k.k.w. „Skazany ma prawo do wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych oraz bezpośredniego uczestniczenia w nabożeństwach odprawianych w zakładzie karnym w dni świąteczne i słuchania nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu, a także do posiadania niezbędnych w tym celu książek, pism i przedmiotów”. Problem interpretacyjny pojawia się w zakresie jednolitego rozumienia pojęcia „niezbędnych” przedmiotów do sprawowania kultu. W zależności od zadeklarowanej wiary, przedmioty te będą różnie wyglądały i pełniły różne funkcje²¹. Ewentualne ograniczenia co do posia-

²⁰ Opracowanie własne na podstawie danych z *Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości*, <https://isws.ms.gov.pl/pl/> [dostęp: 27.12.2021].

²¹ W przypadku wyznawców katolicyzmu, Pismo Święte oraz modlitewniki są powszechnie uznawane za przedmioty kultu.

dania takich przedmiotów przez więźniów, powinny mieć charakter wyjątkowy i być rozpatrywane indywidualnie. Szczególne znaczenie ma to w przypadku przedmiotów – symboli religijnych, które mogą być eksponowane publicznie, a odebranie ich więźniowi mogłoby być interpretowane jako naruszenie swobody religijnej. Jednocześnie należy podkreślić, że wykorzystanie przedmiotów kultu może nastąpić wyłącznie zgodnie z ich przeznaczeniem²². Liczba przedmiotów do celów kultu religijnego oraz ich wymiar zostały ograniczone do 10 sztuk o maksymalnym wymiarze 250 mm x 150 mm każda²³.

Praktyki religijne więźniów obejmują także możliwość poszerzania wiedzy oraz pogłębiania duchowości osadzonych poprzez udział w prowadzonym nauczaniu (art. 106 § 2 k.k.w.). Z drugiej strony, posiadaną swobodą w wyznawaniu wiary lub też prezentowaniu postawy ateistycznej, nie wolno naruszać zasad tolerancji czy zakłócać porządku ustalonego w regulaminie więziennym [Migdał 2008, 385-93].

Przynależność do określonej religii może wiązać się z określonymi wymaganiami i restrykcjami co do wyżywienia. Ustawodawca, szanując potrzebę przestrzegania zasad i reguł poszczególnych wyznań, nakazał – w miarę możliwości – dostosowanie do nich przygotowywanych posiłków (art. 109 § 1 k.k.w.), np. produkty pochodzenia mięsnego, szczególnie wieprzowego, zastępowane są innymi produktami o odpowiedniej liczbie kalorii, lub też jedzeniem koszernym. Europejski Trybunał Praw Człowieka również rozpoznawał skargi składane przez polskich więźniów²⁴.

²² Szerzej zob. decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka w sprawie X p-ko Zjednoczonemu Królestwu z dnia 12 marca 1981 r., skarga nr 8160/78, DR 22/27, decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka w sprawie Knudsen p-ko Norwegii z dnia 8 marca 1985 r., skarga nr 11045/84, DR 42/247.

²³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. U. poz. 2231, § 13 pkt 6 lit. b.

²⁴ W sprawie Jakóboski przeciwko Polsce Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził naruszenie art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, podnosząc: „skarżącemu nie zaproponowano jakiegokolwiek alternatywnej diety; w kwestii odpowiedniej diety nie konsultowano się również z Misją Buddyjską. Trybunał nie jest wcale przekonany, że zapewnienie skarżącemu diety wegetariańskiej spowodowałoby jakiekolwiek zakłócenie procesu zarządzania zakładem karnym czy też obniżenie standardu posiłków podawanych pozostałym więźniom”. Zob. wyrok ETPCz z dnia 7 grudnia 2010 r. (18429/06), Legalis nr 300294.

Szczegółowo kwestia dotycząca wyżywienia została uregulowana w akcie wykonawczym²⁵, wydanym na podstawie art. 109 § 3 k.k.w. Co istotne, wyznawana religia nie może wpływać negatywnie na dzienny limit kalorii przewidziany dla określonej grupy skazanych, która wynosi odpowiednio: 2800 kcal w artykułach żywnościowych dla osadzonych w wieku do ukończenia 18-go roku życia oraz 2600 kcal w artykułach żywnościowych dla pozostałych osadzonych (§ 3 ust. 2 r.w.s.w.). W przypadku przetransportowania osadzonego do innej jednostki penitencjarnej korzysta on z posiłków, jakie otrzymywał w poprzedniej placówce, a zatem uwzględniających wymogi religijne lub kulturowe, pod warunkiem, że nowe miejsce detencji posiada możliwość ich przygotowania. Jednocześnie, na wniosek osadzonego lub na mocy decyzji dyrektora jednostki penitencjarnej może nastąpić zmiana przygotowywanych posiłków na posiłki podstawowe, w przypadku braku możliwości zapewnienia posiłku odpowiadającego wymogom religijnym czy kulturowym (§ 11 ust. 1-2 r.w.s.w.).

Duszpasterstwo więzienne skierowane jest nie tylko do skazanych i ich rodzin oraz osób im najbliższych. Obejmuje ono swoim zasięgiem również funkcjonariuszy Służby Więziennej, których wspomaga w codziennych zadaniach i trudach wynikających ze specyfiki miejsca, w której pełnią służbę. Wsparcie dokonywane przez duchownych ma na celu poprawę stosunków społecznych oraz wzmocnienie pozycji i znaczenia kapelana więziennego [Kuć 2017, 175].

PODSUMOWANIE

Wykonywanie posługi duszpasterstwa więziennego stanowi w obecnych czasach jeden z obligatoryjnych elementów wspomagających oddziaływania resocjalizacyjne i reintegracyjne wśród więźniów. Wpływ kapelanów oraz przedstawicieli innych związków wyznaniowych jest bezsprzecznie niezbędny zarówno dla samego osadzonego, jak i całego systemu penitencjarnego, a nawet szerzej, i całego społeczeństwa, ponieważ, co do zasady, każdy więzień kiedyś zakończy odbywanie wymierzonej kary i będzie żył wśród nas.

²⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 lutego 2016 r. w sprawie wyżywienia osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych, Dz. U. poz. 302 [dalej: r.w.s.w.], § 2 ust. 1 pkt i ust. 5.

Kościoły oraz związki wyznaniowe posiadają w wewnętrznym porządku prawnym liczne uprawnienia oraz możliwości sprawnego działania na terenie jednostek penitencjarnych. Regulacje prawne, obowiązujące zarówno w Konstytucji RP, jak i innych źródłach prawa odnoszących się do tematyki penitencjarnej, należy ocenić jako prawidłowe i wyjątkowo szerokie.

Należy podkreślić, że zarówno kościoły, jak i związki wyznaniowe realizują program mający na celu podniesienie z upadku człowieka, który odczuwa odrzucenie społeczne i zaniedbanie moralne. Często jest wręcz wrakiem psychicznym. Praca duszpasterska w oparciu o obowiązujące regulacje prawne wnosi do środowiska skazanych świeże, nowe, odmienne od obowiązującego w subkulturze więziennej wartości, które mają wywołać u osadzonego autorefleksję i zmianę w sposobie postrzegania rzeczywistości i dalszego życia zgodnego z przepisami prawa i normami etycznymi obowiązującymi w społeczeństwie.

PIŚMIENNICTWO

- Bedyński, Krzysztof. 1994. *Duszpasterstwo więzienne w Polsce. Zarys historyczny*. Warszawa: Wydawnictwo First Business College.
- Bogunia, Leszek. 1998. „Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń oraz pomoc w społecznej readaptacji skazanych.” W *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. 2, red. Leszek Bogunia, 136-71. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Chmaj, Marek. 2016. *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Dawidziuk, Ewa. 2013. *Traktowanie osób pozbawionych wolności we współczesnej Polsce na tle standardów międzynarodowych*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Dąbkiewicz, Krzysztof. 2018. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Garlicki, Leszek. 2004. *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Hofmański, Piotr. 1997. *Nowe polskie prawo karne w świetle europejskich standardów w zakresie ochrony praw człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Centralnego Zarządu Służby Więziennej.
- Jamrocha, Włodzimierz. 2011. „Praca duszpasterska wśród więźniów.” W *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. Tomasz Kalisz, 272-93. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kuczma, Paweł. 2011. *Prawa człowieka w zarysie*. Polkowice: Wydawnictwo Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki.
- Kuć, Małgorzata. 2017. *Prawo karne wykonawcze*. Warszawa: C.H. Beck.

- Lasocik, Zbigniew. 1993. *Praktyki religijne więźniów*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Linowski, Krzysztof. 2006. *Kontakty skazanych na karę pozbawienia wolności ze światem zewnętrznym*. Ostrowiec Świętokrzyski: Wydawnictwo Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości.
- Mezglewski, Artur. 2000. „Przepisy kształtujące rozwiązania systemowe w zakresie nauczania religii w szkołach publicznych w Polsce na tle standardów międzynarodowych.” W *Katecheza dzisiaj. Problemy prawne i teologiczne*, red. Waldemar Janiga, i Artur Mezglewski, 109-16. Krosno-Sandomierz: Wydawnictwo Wojewódzkiego Ośrodka Metodycznego.
- Michelis, Jacopo de. 1995. „Opieka duszpasterska. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa.” *Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich* 28:62-93.
- Migdał, Jerzy. 2008. *Polski system penitencjarny w latach 1956-2008 w ujęciu doktrynalnym, normatywnym i funkcjonalnym. Kontynuacja czy zmiana?* Gdańsk: Arche.
- Migdał, Jerzy, i Grzegorz Skrobotowicz. 2014. „Możliwość realizacji Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r. w zakresie reintegracyjnego modelu wykonywania kary pozbawienia wolności a przeludnienie polskich jednostek penitencjarnych.” *Roczniki Nauk Prawnych* XXIV, nr 1:109-20.
- Nahlik, Stanisław E. 1967. *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nikołajew, Jerzy. 2013. „Reguły Minimalne i Europejskie Reguły Więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce.” *Studia z Prawa Wyznaniowego* t. 16, 111-35.
- Pierzchała, Kazimierz. 2013. *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Płatek, Monika. 2008. „Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r.” *Państwo i Prawo* 2:3-17.
- Postulski, Kazimierz. 2017. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Szymanowski, Teodor, i Jerzy Migdał. 2014. *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Wojtas, Paweł. 2007. „Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej.” W *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, red. Małgorzata Kuć, i Jan Świtka, 15-28. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

**Wybrane regulacje prawne normujące pozycję
oraz rolę kościołów i związków wyznaniowych
w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności**

Abstrakt

Artykuł traktuje o wybranych regulacjach prawnych, przyjętych na gruncie prawa międzynarodowego oraz uchwalonych w krajowym porządku prawnym, a dotyczących uprawnień i roli kościołów oraz związków wyznaniowych na etapie wykonywania orzeczonych kar izolacyjnych. W poszczególnych częściach omówione zostały główne przepisy prawne odnoszące się do tytułowej problematyki, a także sięgnięto do orzecznictwa.

twa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz danych statystycznych dotyczących liczby osadzonych. Wskazano również na fundamentalne znaczenie obecności i roli kapelanów oraz przedstawicieli wniosków wyznaniowych i sprawowania szeroko pojętych posług religijnych względem więźniów.

Słowa kluczowe: kościół; związek wyznaniowy; skazany; wolność religijna; zakład karny; instytucja totalna

**Selected Legal Regulations Normalizing the Position and Role
of Churches and Religious Associations in the Process
of Executing the Penalty of Deprivation of Liberty**

Abstract

The article deals with selected legal regulations, adopted on the basis of international law and enacted in the national legal order, and concerning the rights and role of churches and religious associations at the stage of executing the imposed isolation penalties. The individual parts discuss the main legal provisions relating to the subject matter, as well as refer to the jurisprudence of the European Court of Human Rights and statistical data on the number of inmates. It also indicated the fundamental importance of the presence and role of chaplains and representatives of denominational motions and the performance of broadly understood religious services towards prisoners.

Keywords: church; religious association; convict; religious freedom; prison; total institution

Information about Author: DR. GRZEGORZ A. SKROBOTOWICZ – Department of Criminal Procedure, Faculty of Law, Canon Law and Administration, The John Paul II Catholic University of Lublin; correspondence address: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: grzegorz.skrobotowicz@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0002-0882-0236>